

Pék László:

A nemzeti identitás szűkebb és tágabb aspektusai

Olay Csaba: Regionális és nemzeti identitás

Egy hermeneutikai megközelítés¹

Még mielőtt az olvasó számonkérné tőlem a recenzióm kiindulópontjait, előrebocsátanám, hogy bizonyos mértékű elfogultsággal kénytelen lesz majd szembeesni, ugyanis az Olay Csaba által kifejtett téma, a recenzióm tárgya, személyesen is mélyen érint. Felvidéki magyarként számos alkalommal érzi magát az ember Magyarországon szlováknak, Szlovákiában pedig magyarnak, éppen ezért tartom fontosnak már csak annak a triviális gondolatnak a leszögezését is, hogy az állampolgárság nem egyenlő a nemzeti identitással. Természetesen a belátott elfogultság nem jelent feltétlen egyetértést vagy a kritikai hozzáállásom mellőzését. Olay Csaba a következő kérdések megválaszolása mentén fejti ki az álláspontját: Valóban egységes-e az, amit nemzeti identitásunknak nevezünk? Egységes-e abban az értelemben, hogy egyforma mindazokban, akikben megvan? Egységes-e továbbá abban az értelemben, hogy egymű tényezők alkotják (11)?

A kérdésfeltevéseket követően a bevezetőből megtudhatjuk, hogy a szerző a nemzeti, illetve a regionális identitást nem egyén feletti, politikai, katonai, történelmi perspektívából közelíti meg, hanem az adott nemzeti közösséghez tartozó egyén identitása felől. Mindeközben arra is felhívja a figyelmet, hogy a nemzeti identitás egyben kollektív identitás is. Erős a gyanú, hogy ez a perspektíva tulajdonképpen Olay Csaba saját, személyes szemszöge, amire tudtommal nem a „Nagykörúton belül”, hanem Kolozsváron döbrent rá. Természetesen ez a nézőpont nem von le semmit a könyv tudományos igényességéből, sőt ennek köszönhetően hozza közelebb a témát az olvasóhoz, hiszen a regionális és nemzeti identitás témája nem objektíven megközelíthető dolog, hanem egy olyan alapvető lét, amiben élünk, és így ebből „indulunk ki”. Éppen ezért a téma fenomenológiai és hermeneutikai megközelítést igényel, amely nem mellőzheti azt a reflexiót, hogy a vizsgálni kívánt fogalmak átpolitizált tartalmuk miatt

---

¹ Olay Csaba: *Regionális és nemzeti identitás. Egy hermeneutikai megközelítés*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2022. A kötet oldalszámaira a továbbiakban egyéb megjelölés nélkül, zárójelben hivatkozom.

azt a látszatot kelthetik a szerző motivációjáról, hogy a saját politikai állásfoglalását szofisztikáltan kívánja megfogalmazni. Viszont világosan kiderül, hogy éppen az lenne a célja, hogy politikai elköteleződéstől függetlenül mutasson rá a regionális és nemzeti identitása viszonyára, és ennek köszönhetően segítsen az olvasó önértelmezésében (21). Bár a szerző nyíltan nem fogalmazza meg, de világosan utal rá, hogy nem a fennálló hatalom politikai narratívája konstruálja a nemzeti identitást. Ez ugyanis politikai hovatartozástól függetlenül, illetve – ahogy később látni fogjuk – az egyén regionális identitásából fakad és kollektív diskurzusok mentén folyamatosan alakul.

A szerző művét három fejezetre tagolta: *fogalmi tisztázások*, *implicit regionális és explicit nemzeti identitás*, valamint a *narratív identitás* fejezetekre. Mivel az álláspontja az említett fejezetek logikai összefüggése mentén kristályosodik ki, így a recenzióm is ezt a megközelítést követi majd. A *fogalmi tisztázások* címszó alatt Olay Csaba az identitás, a kollektív identitás, a közösség, a nemzet, a nacionalizmus, a nemzeti identitás és a patriotizmus fogalmait vizsgálja, többek között olyan szerzők értelmezést felhasználva, mint Erikson, Taylor, Brubaker vagy Nietzsche. Peter Brooks alapján a szerző Rousseau *Vallomásaira* (33) vezeti vissza az identitás modern felfogását, bár szerintem ezzel párhuzamosan Ágoston *Vallomásaira* is célszerű lett volna utalni, melyben, igaz, nem „modern” formában, de az önértelmezésnek mégiscsak egy korai és világos megfogalmazása bontakozik ki. A teljesség igénye nélkül, az identitás elemzése kapcsán a szerző két lényeges meglátására hívnám fel a figyelmet.

Egyrészt Nietzsche alapján arra, hogy az embernek cselekvőképessége miatt szüksége van egyfajta életfelejtésre, annak érdekében, hogy képes legyen eltekinteni a saját viszonylagosságától, rögzítetlenségétől. Ehhez viszont plasztikus erőre van szükség, „amivel valami sajátosan növekszik, magától és magából, ami elmúltat és idegent átfurmál és bekebelez, sebeket begyógyít, elvesztett pótol, széttört formákat önmagából formál újra” (32), és ez a fajta „életképes” önértelmezés kiterjeszhető népekre és kultúrákra is. Más kérdés, hogy a döntésképeség és az identitás kapcsolatát Kierkegaard *A szorongás fogalma*, vagy *A halálos betegség* című műve alapján talán célszerűbb lett volna megközelíteni, hiszen a dán polihisztor ezt a problémát a keresztény kultúrkörön belül maradvá, Nietzschénél, úgy gondolom, antropológiai szempontból árnyaltabban fogalmazza meg.

Másrészt a szerző Muchelli és Taylor alapján rámutat arra, hogy a személyes identitás a modern társadalomban azért kap megkülönböztetett figyelmet, mivel a vallások és az általános világmagyarázatok már nem kézenfekvők. Kérdés marad viszont, hogy az ember személyes identitására a destabilizált világm-

gyarázatok vagy a személyesen átélt traumák, nehézségek vannak-e nagyobb hatással, a szerző mindenesetre az utóbbi mellett foglal állást.

Az identitás fogalmának tárgyalását Olay a következő Simmel-idézettel folytatja: „Az organikus körökbe beleszületünk, a racionális köröket magunk választjuk. Az egyén ilyen körök metszéspontját alkotja, melyeknek követelményei akár konfliktusba is kerülhetnek egymással.” (35) Majd pedig Heinz Abels identitásra vonatkozó elemzésének négy alkérdésével zárja le: „Hogyan lettem az, aki vagyok?” „Ki akarok lenni?” „Mit teszek?” „Hogyan látnak engem mások?” Ezek alapján megállapítható, hogy az identitás (azonosság) egy önmagamhoz és a szűkebb környezetemhez, valamint a tágabb társadalomhoz való folyamatosan alakuló viszony, amely – mint látni fogjuk – rendelkezik bizonyos adottságokkal.

Kollektív identitásként alapvetően a vallási-, illetve a nemzeti identitásunkat jellemezzük, de természetesen bármiféle csoporthoz való tartozás hatással lehet az identitásunkra, akár az is, ha egy futballklub szurkolói közösségéhez tartozunk vagy éppen egy adott cégcsoporthoz. A szerző szerint fontos azt is kiemelni, hogy a kollektív identitások, kötődések hierarchikusan rétegződnek és a cselekvés szempontjából a mélyebben lévő identitásunk, meggyőződésünk lesz a meghatározóbb. Olay Riedel alapján mutat rá arra, hogy a görög-latin nyelvhasználatban a polgári közösség (*politiké koinónia, societas civilis*) egyben politikai közösséget is jelentett, tehát a polgári társadalom az állammal volt szinonim (39). Az újabb nyelvhasználat alapján viszont éppen ellenkezőleg, a polgári magántulajdonosok állam- és politikamentes társas terét jelenti. A modern közösség-fogalom ennek következtében rendkívül heterogénné vált, a szerelmi közösségtől, utazó-, lakó-, házassági közösségtől, a szomszédsági közösségen át, az érdekek- és világgközösségig. A polgár különböző társas tereihez képes – mutat rá a szerző – a nemzethez való viszony nem összevetésen, hasonlításra alapul, mint gyakran más közösségek esetében, hanem a beleszületettség adottságán és a lojalitáson. Nagy valószínűséggel a Fradi és az Újpest szurkolók is a magyar válogatottnak szurkolnak, és a nemzetemet nem fogom olyan könnyen „leváltani”, mint bizonyos esetekben a munkahelyemet. Herbert C. Kelman szociálpszichológus a nemzettel kapcsolatosan így fogalmaz: „A nemzetnek általában olyan embercsoportot tekintünk, mely oszt egy közös nyelvet, közös történelmet, közös hagyományt, közös vallást, közös életformát, a közös sors érzését, közös emlékeket és szándékokat.” (53) Olay ezt kiegészítve mutat rá arra, hogy a „nemzeti identitás kitüntető jegye a kollektív identitások között, hogy egyedül ez kapcsolódik szorosan az egyén világban betöltött helyéhez, otthonához” (54). Az otthonosság érzése a beleszületettség alapul, ez a fajta reflexivitásmentes attitűd pedig meghatározó befolyással van az egyén nemzeti identitására, Olay ezt

nevezi regionális identitásnak. A regionális identitás és a nemzeti identitás árnyalását követően Olay Csaba kulcskérdése a nacionalizmusra vonatkozik. Jelesül arra, hogy a nacionalizmus teremtette-e meg a nemzetet (Ernst Gallner), vagy a nemzet a nacionalizmust (Adrian Hastings)? Vagy egyik sem, és az „etnoszimbolizmus” alapján a modern nemzet előzményeit részben szimbolikus-kulturális elemek és tartalmak, részben pedig etnikai csoportok határozzák meg (Anthony D. Smith)? Kellman és Miller alapján, a nacionalizmus és a patriotizmus megkülönböztetése érdekében teszi azt a megállapítást a szerző, hogy „míg a nacionalizmusban a népen, addig a patriotizmusban a hazán és politikai intézményein, szerveződésmódján van a hangsúly” (70).

A könyv második nagy témaköre az implicit regionális és explicit nemzeti identitással foglalkozik. Olay az etnoszimbolista álláspontot úgy árnyalja, hogy bár osztja azt a meglátást, hogy a nemzeti identitás ráépül premodern identitásokra, viszont ezt nem származási, vérségi kapcsolatokként határozza meg, hanem tágabb értelemben, a regionális identitásból eredezteti. A regionális identitás mint adottság a vérségi, származási, anyanyelvi kontextusnál olyan értelemben tágabb, hogy ebbe beletartoznak az adott régió területi jellegzetességei és viselkedési formái is. Itt fogalmazódik meg a könyv egyik központi állítása is, miszerint a regionális identitás, mint implicit identitás „magától” alakul ki, ezzel együtt ősi és alapvetőbb része az ember személyiségének, míg a nemzeti identitást „konstruálják”, csinálják, ezért lazábban kapcsolódik az ember személyiségéhez (89). Ideális esetben az ember jobban kötődik azokhoz az emberekhez, akik felnevelték és otthonosabban érzi magát azon a helyen, ahol felnőtt, hiszen az adott környezet és a viselkedési formák öntudatlanul ivódnak be a személybe. A regionális identitás ezért nehezebben alakítható, mint a nemzeti identitás. Olay második újszerű és fontos megállapítása, hogy „a nemzeti közösséghez való érzelmi kötődés valójában a saját régióhoz fűződő érzelmi viszony átvitele egy nagyobb, azt magába foglaló egységre” (90). Olay Berger-Luckmann alapján párhuzamot von az elsődleges és másodlagos szocializáció, valamint a regionális és nemzeti identitás között. A beleszületettség alapuló és adottságként létező implicit regionális identitáshoz képest, a nemzeti identitás egy közösség által elbeszélte közös élményekhez, történelemhez való reflexív viszony, éppen ezért explicitként határozható meg. További fontos megállapítás, hogy az explicit nemzeti identitás nem függ egy meghatározott nyelvtől, ahogy ezt Széchenyi István és Liszt Ferenc példája is mutatja.

Nem mehetünk el szó nélkül az identitásunk kontraszt-jellege mellett sem. Ezzel kapcsolatosan – többek között Antony D. Smith alapján – a szerző azt emeli ki, hogy a nemzeti érzés, identitás akkor domborodik ki, amikor külső vagy belső ellenség, illetőleg természeti katasztrófa jelentkezik. A kontraszt-identitás

tehát nem létrehozza, hanem felerősíti az ember szocializációja folytán kialakult identitását. Fentebb már utaltam személyes megszólítottaságomra, melynek ebben a kontextusban szeretnék teret adni. Határon túli, felvidéki magyarként személyes tapasztalatom, hogy a regionális identitásomból fakadóan többször jut kifejezésre a nemzeti identitásom, mint azt a Budapesten szocializálódott ismerőseimnél tapasztalom. Az említett ismerőseimnek – lévén az anyaország fővárosának szülöttjei – nem kellett kiskoruktól fogva bizonygatni a magyarságukat, ellenben velem, aki, ha máshol nem, hát a hivatalokban azzal szembesült (egyébként talán jogosan), hogy „*Na Slovensku po slovensky*” (Szlovákiában szlovákul). Abból az egzisztenciális helyzetből fakadóan, hogy az anyanyelvem (amely a regionális identitásom szerves része) kisebbséget képez Szlovákiában, az következett, hogy az anyaországhoz való kötődésem szorosabbá vált, mint azokban, akik egyébként is Budapesten élnek. Amiatt, hogy van egy szuverén ország, ahol az én anyanyelvem a hivatalos nyelv, azzal az előítélettel életem, hogy a regionális identitásom egész Magyarországra kiterjeszhető, holott ez egyáltalán nem így van. Hiszen a közös nyelvből nem következik a kölcsönös megértés, a regionális identitás kötelékei sok esetben mélyebbek, mint a közös nyelv. Viszont azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a határon túli magyarság kontraszt-helyzetéből fakadóan olyan események, mint a csíksomlyói búcsú (a vallási tartalmán túl), vagy éppen egy DAC – Slovan Bratislava focimeccs erősítik a nemzeti összetartozás élményét, nem véletlenül „zarándoklnak” ezekre a helyekre az „anyaországiak”.

Olay könyve harmadik fejezetében a személyes identitás narratív elméletét vetíti ki a kollektív nemzeti identitásra. Ennek érdekében először a személyes identitás narratív jellegét alapozza meg. A szerző Ricœur alapján azt állítja, hogy „az én bele van bonyolódva tárgyakba, képzetekbe, kulturális intézményekbe, eszmékbe, melyekben létezésének értelme megmutatkozik” (119). A saját identitásunkat mint narratív identitást elsősorban elmesélt történetként ragadjuk meg, tulajdonképpen az idézetben említett dolgokból szabadítjuk ki.² Olay Tengelyi Ricœur-kritikája alapján arra mutat rá (123), hogy az ember az életében történő krízis miatt az „önhasadás” állapotába kerülhet, amely a saját élet értelem-vesztését jelenti. Ebben az állapotban az ember arra kényszerül, hogy saját múltját, jelenét és jövőjét újradefiniálja. A krízishelyzetek feldolgozása tehát elbeszélésük mentén folyamatosan kikristályosodik, kiegészítődik. A saját élettörténetünk többszörös elmesélésére azért van szükség, mert az életünkben folyamatosan történnek értelmezésre szoruló események, nehezen beleilleszt-

---

² „1. Az önmagaság (*Selbstheit*) az élettörténet egységében áll (Dilthey, Arendt, Schapp). 2. Az élettörténet egysége olyan szerkezetű, mint egy elbeszélt történet egysége (MacIntyre, Ricœur, David Carr, Taylor, Anthony Paul Kerby, Marya Schechtmann stb.)” (116)

hető krízisek. Ullmann Tamás egy találó parafrázissal, egy vélhetően József Attilától kölcsönzött metaforával (*Eszmélet*), ragadja meg a fentebb vázolt problémát: „[...] az elbeszél élet szövedéke mindig felfeslik valahol. Ezért újra és újra meg kell alkotnunk életünk történetét.” (132)

A nemzeti identitás narratív jellegének megragadását azért tartja fontosnak a szerző, mert ennek segítségével tudjuk árnyalni egyfelől azt a megállapítást, hogy a nemzeti identitás dologszerű és kívülről leírható, másfelől pedig azt az álláspontot, amely szerint relativisztikus kitaláció. A historizmusnak köszönhető történelemértelmezés kulcsszerepet játszott a nemzeti identitások kialakulásában. A múlt alapos kutatása a fennálló hatalom narratívájában nyert értelmet és annak legitimitását segítette elő. A nemzeti egységre törekvő elbeszélések létrehozták az emberek elméjében a tágabb közösséghez tartozás eszméjét. Az adott nemzet földrajzi területe otthonná vált, és a történelmi események a mi sorseseiméink lettek. De vajon a nemzeti identitás tényleg ennyire szorosan kapcsolódik a személyiségünkhöz? A narratíva és a személyes identitás különbözőségét három pontban összegzi a szerző, ezek a következők. Az autenticitás problémájának nincs megfelelője a közösség szintjén. Nem világos, hogy ki az, aki elmondja a közösség történetét. Nem lehet pontosan meghatározni az adott közösség cselekvéseit, szándékait (137–138).

De ki az, aki elbeszéli a nemzet történelmét? A nemzeti identitást nem egyvalaki határozza meg, hanem az adott nemzethez tartozó egyének elbeszélései mentén folyamatosan alakul. A nemzeti identitás pontos meghatározása azért is nehézségekbe ütközik, mivel szinte elképzelhetetlen egy általános konszenzus arra a kérdésre vonatkozóan, hogy kik vagyunk mi. A krízis, háborús állapot nyilvánvalóan felerősíti az önmeghatározásra való törekvést, hiszen a közös, egységes cselekvés feltétele a hovatartozásunk, kiindulópontunk meghatározása, ennek a háborús Ukrajna esetében szemtanúi is lehetünk. Olay arra a következtetésre jut, hogy az explicit nemzeti identitás kettős értelemben hermeneutikai, egyrészt maga a nemzeti identitás – ahogy már említettük – értelmezésfolyamban ragadható meg, másrészt pedig figyelembe kell vennünk az interpretációs közösségben kialakuló viszonylag stabil értelmezői konszenzust is. Az említett értelmezői konszenzus keretrendszerének kialakításában olyan elitek vesznek részt, melyek képzettségük, jártasságaik és befolyásos pozícióik révén hatékonyan tudják kifejtetni a nézeteiket – mutat rá Olay (144). A szerző Bibó Istvánnal kapcsolatos elemzése a könyv fejezetein kívül is megállná a helyét, az a benyomásom, hogy kicsit el is ágazik a gondolatmenet fő irányvonalától. Olay kimutatja azt, hogy szoros kapcsolat fedezhető fel Bibó premodern patriotizmusa és a könyvben kifejtett regionális identitás elképzelése között, és a Bibó István által körvonalazott koncepciót továbbgondolva, így összegezi azt:

„Nem szükséges a nemzeti identitást az egyén más identitásai fölé rendelni, viszont ehhez mindenképpen figyelembe kell venni a vonatkozó élmények narratív artikulációját és a nemzeti identitás hermeneutikai jellegét.” (161) Végezetül pedig kiemelném Olay továbbgondolásra szánt összegzését, amely a nap mint nap szajkózott, érdekeztetelt propagandaszövegeknél sokkal árnyaltabban és körültekintőbben ragadja meg a nemzetállam létjogosultságát: „a nemzet szükséges alkotóeleme egy működőképes liberális államnak, mert csak a nemzeti összetartozás képes megteremteni azt a szolidaritásbázist, melyre szükség van az egy államhoz tartozó polgárok együttműködéséhez” (174).

Olay Csaba könyvét a gondolatgazdagságán túl több szempontból is fontos, hiánypótló írásnak tartom. Egyrészt a nemzeti identitáshoz szűkebben és tágabban kapcsolódó fogalmak tisztázása miatt, másrészt az implicit nemzeti identitás mint regionális identitás kihangsúlyozása okán, harmadrészt pedig azért, mert felhívja arra a figyelmet, hogy a nemzeti identitásunk – hasonlóan a személyes identitásunkhoz – nem egy stabil, megkérdőjelezhetetlen képződmény, hanem külső és belső hatások következtében narratív módon folyamatosan alakul. A tágabb értelemben vett nemzethez kapcsolódó kötődésünk pedig nagyrészt az adottságként létező, egyénenként különböző intenzitású regionális identitásunkból fakad.